

ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΙ ΓΙΑ ΤΟΝ ΕΛΕΥΘΕΡΟ ΧΡΟΝΟ ΤΗΣ ΝΕΟΛΑΙΑΣ

ΚΟΜΕΠ Τεύχος: [2004 Τεύχος 4](#)
του Κυριάκου Ιωαννίδη

Η συχνή, σχεδόν καθημερινή, χρήση του όρου «ελεύθερος χρόνος» από πλατιά στρώματα της κοινωνίας, και μάλιστα με αρνητική χροιά («δεν έχω ελεύθερο χρόνο»), αναδεικνύει την οξύτητα ενός κοινωνικού φαινομένου, της έλλειψης χρόνου για την ανάπτυξη της προσωπικότητας του ατόμου που ζει, εργάζεται, σκέφτεται και νιώθει στα πλαίσια του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Στο παρακάτω άρθρο γίνεται μια πρώτη προσπάθεια προσέγγισης του φαινομένου του ελεύθερου χρόνου, της έλλειψής του και κάποιων πλευρών αξιοποίησής του από τη νεολαία σήμερα.

ΟΙ ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΜΦΑΝΙΣΗ ΤΟΥ ΖΗΤΗΜΑΤΟΣ «ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΧΡΟΝΟΣ»

Οι γενικές ιστορικές προϋποθέσεις για την εμφάνιση του ζητήματος «ελεύθερος χρόνος» προκύπτουν όταν σε μια κοινωνία υπάρχει η δυνατότητα να παράγει περίσσειμα (υπερπροϊόν), δυνατότητα που συνδέεται με την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων κάθε ιστορικής περιόδου που αντιστοιχούν σε ορισμένες σχέσεις παραγωγής και οδηγούν στην αντικειμενική ταξική διάρθρωση ενός κοινωνικο-οικονομικού σχηματισμού. Στη δουλοκτητική κοινωνία της αρχαίας Ελλάδας ο ελεύθερος χρόνος υπάρχει μόνο για τους ελεύθερους πολίτες. Αυτό όμως δε σημαίνει ότι όλοι οι ελεύθεροι πολίτες ήταν άεργοι σε αντίθεση με τους δούλους. Μόνο οι πιο πλούσιοι (ιδιοκτήτες γης ή εργαστηρίων) μπορούσαν να έχουν ελεύθερο χρόνο για να προσεγγίσουν το «τέλειο», σε αντίθεση με τους υπόλοιπους ελεύθερους πολίτες που δούλευαν σαν αγρότες ή βιοτέχνες και οι οποίοι ήταν επιφορτισμένοι και με τη στρατιωτική προετοιμασία της πόλης ενόψει πολέμων. Όπως είναι φυσικό όταν (ως απόρροια της ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων και της δουλικής εργασίας) προκύπτει αυτός ο περίσσιος/ελεύθερος χρόνος για ένα κομμάτι της κοινωνίας, τίθεται το ζήτημα της αξιοποίησής του. Ο Αριστοτέλης επεξεργάστηκε το φαινόμενο αυτό βάσει της αντίθεσης δουλείας-ελευθερίας και κατέληξε στο ότι η «σχόλη» έπρεπε να ήταν αφιερωμένη στις πνευματικές αναζητήσεις, στη συμμετοχή στα κοινά, στην ενατένιση και όχι στην τεμπελιά[1]. Ο άνθρωπος που εξετάζει η αρχαία ελληνική φιλοσοφία βρίσκεται εκτός εργασίας, στησχόλη. Σε όλη την ιστορική περίοδο της δουλοκτητικής κοινωνίας η εργασία περιφρονείται και απαξιώνεται. Η κρίση του δουλοκτητικού κοινωνικο-οικονομικού σχηματισμού και η επικράτηση του χριστιανισμού οδηγούν από τη μια σε μια εξίσωση τηςσχόλης με την κατανάλωση και από την άλλη με την ασκητική ζωή του ανθρώπου, αφιερωμένου στη σωτηρία της ψυχής. Ο ελεύθερος χρόνος μεταβιβάζεται στον ουρανό...

Κατά το 14ο-16ο αιώνα, σε συνθήκες που η αστική τάξη κάνει την εμφάνιση (Ιταλία) και τα πρώτα της βήματα στην ιστορία, κάνει σιγά-σιγά και τα πρώτα της βήματα μια κοινωνική σκέψη που ασκεί κριτική στο υφιστάμενο καθεστώς, προσπαθεί να σκιαγραφήσει μια μελλοντική κοινωνία, μια τέλεια πολιτεία, μια ουτοπία. Τι νέο φέρνουν οι ουτοπικές αντιλήψεις ως προς το ζήτημα του ελεύθερου χρόνου; Τοποθετούν τα προβλήματα του ανθρώπου σε σχέση με την εργασία του και έτσι το ζήτημα του ελεύθερου χρόνου αποκτά τη διάσταση της μείωσης της εργάσιμης μέρας. Στην *Ουτοπία* (1516) του Τόμας Μουρ οι ώρες εργασίας είναι έξι, στην *Πολιτεία του Ηλιου* (1623) του Θωμά Καμπανέλα οι ώρες εργασίας είναι ακόμα λιγότερες (τέσσερις). Αυτοί οι πρώιμοι πρόδρομοι του ουτοπικού σοσιαλισμού κάνουν λόγο για συλλογική ιδιοκτησία στα μέσα παραγωγής και αντιλαμβάνονται τον ελεύθερο χρόνο ιδανικά ως χρόνο της πνευματικής ανύψωσης, της συμμετοχής στην κοινότητα, αλλά υπάρχει ήδη μια κρίσιμη αλλαγή. Ο ελεύθερος χρόνος όπως και η εργασία είναι για όλους τους ανθρώπους και προέρχεται όχι από την εκμετάλλευση της εργασίας μιας τάξης αλλά από τη δραστική μείωση του εργάσιμου

χρόνου.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΟΥΤΟΠΙΑ ΣΤΗΝ ΤΑΞΙΚΗ ΠΑΛΗ

Η εδραίωση των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής δεν έγινε ήρεμα και ειδυλλιακά αλλά βίαια. Η περίοδος της πρωταρχικής συσσώρευσης [2] του καπιταλισμού αλλά και η επόμενη, της βιομηχανικής επανάστασης, αν για την αστική τάξη αποτελούν παραδείγματα της εφόδου της προς τον ουρανό, για την εργατική τάξη είναι η πιο θλιβερή φάση απάνθρωπης εκμετάλλευσής της. Να κάποια χαρακτηριστικά παραδείγματα των συνθηκών εργασίας της εργατικής τάξης τότε:

«Η τεχνολογική πρόοδος επιταχυνόταν ολοένα, οι μηχανές πολλαπλασιάζονταν σε αριθμό και μεγάλωναν σε διαστάσεις, καταλαμβάνοντας ολοένα και περισσότερο χώρο σε βάρος αυτού που χρησιμοποιούσαν οι εργάτες. Τα εργοστάσια έτσι έγιναν στενόχωρα και ανεπαρκή και οι εργάτες ούτε να κινηθούν μπορούσαν, ούτε ακόμα και ν' αναπνεύσουν. Οι εγκαταστάσεις βρίσκονταν σε χώρους ανήλιαγους, στενάχωρους, χωρίς αερισμό, αυτά είναι τα λεγόμενα «μαγαζιά του ιδρώτα». Εκεί μέσα, όλοι εργάζονταν 15 και 16 ώρες την ημέρα, με πολύ μικρά διαλείμματα για φαί, ανάπαυση και λίγη ώρα για τη μετακίνησή τους. Η εβδομάδα των 60 ωρών ήταν ένα μακρινό όνειρο, τότε δούλευαν 80,90 ώρες, καμιά φορά και 100 την εβδομάδα. Ο ελεύθερος χρόνος αρκούσε μόνο για ύπνο...» [3].

Ενώ η αντιμετώπιση της παιδικής ηλικίας περιγράφεται από έναν πατέρα ως εξής:
«Όταν ο γιος μου ήταν 7 χρονών τον κουβαλούσα μέσα στο χιόνι στην πλάτη ως το εργοστάσιο και από το εργοστάσιο στο σπίτι και δούλευε συνήθως 16 ώρες!... Συχνά γονάτιζα πλάι του και τον τσίζα την ώρα που στεκόταν μπροστά στη μηχανή γιατί δεν του επιτρεπόταν ούτε ν' απομακρυνθεί απ' αυτήν ούτε να τη σταματήσει» [4].

Μπροστά σε αυτές τις απάνθρωπες συνθήκες εκμετάλλευσης ανδρώνεται και αποκτά φωνή, οργάνωση και διεκδικήσεις το εργατικό κίνημα της εποχής. Κατά το 19ο αιώνα το εργατικό κίνημα αποκτά το δικό του πολιτικό προσανατολισμό και θέτει το αίτημα της μείωσης του εργάσιμου χρόνου. Η δεκαετία του 1830-1840 χαρακτηρίζεται από το «κίνημα για τις 10 ώρες» ενώ αργότερα η δεκαετία του 1880-1890 χαρακτηρίζεται από το «κίνημα για τις 8 ώρες». Οι Αμερικάνοι εργάτες τραγουδούσαν τότε το «Τραγούδι του οκτάωρου»:
«Σκοπεύουμε ν' αλλάξουμε τα πράγματα.

Όχι πια να μοχθούμε, απ' τα χαράματα.

Ισα ίσα μόνο για να ζούμε,

να μην έχουμε ποτέ μια ώρα για να σκεφτούμε.

Θέλουμε να νιώσουμε τον ήλιο,

θέλουμε να μυρίσουμε τ' άνθη.

Είμαστε σίγουροι πως είναι θέλημα Θεού

και τ' αποφασίσαμε να έχουμε οκτάωρο.

Καλούμε τις δυνάμεις από ναυπηγεία κι εργοστάσια:

Οκτώ ώρες για εργασία, οκτώ ώρες για ανάπαυση,

κι οκτώ ώρες για ό,τι θέλουμε» [5].

Εξετάζοντας το περιεχόμενο αυτού του εργατικού τραγουδιού εντοπίζουμε τα εξής καίρια στοιχεία: Το εργατικό κίνημα δε ζητά απλώς τη μείωση των ωρών εργασίας για να αυξηθούν οι ώρες ανάπαυσης και να καταπολεμηθεί η σωματική και ψυχική κούραση, αλλά και για «να κάνει ό,τι θέλει», στοχεύοντας ουσιαστικά σε αυτό που σήμερα ονομάζουμε «ελεύθερο χρόνο». Το εργατικό κίνημα δε ζητά απλώς να έχει οκτάωρο αλλά το έχει αποφασίσει, δηλαδή έχει συνειδητοποιήσει ότι πρέπει να το επιβάλει μέσα από τον αγώνα του.

Βρισκόμαστε στην αφετηρία μιας ιστορίας που κρατά ακόμα και σήμερα. Ο εργαζόμενος δεν έχει ανάγκη απλά για ξεκούραση αλλά και για ικανοποίηση των πνευματικών, ψυχικών και σωματικών του αναγκών. Σε αντίθεση με αυτή τη συνολική θεώρηση του εργαζόμενου ανθρώπου προβάλλει η αστική ηθική που μέσα από μια αμερικάνικη εφημερίδα της εποχής (Boston Courier) υποστηρίζει ότι «η μείωσις του αριθμού των εργάσιμων ωρών

προσβάλλει την ηθικήν [και] θα οδηγήσει αναμφιβόλως εις τον αλκοολισμόν και την καταστροφήν»[6].

Αυτή την οικονομική ηθική της αστικής τάξης στηλίτευε ήδη από τα 1844 ο Μαρξ γράφοντας: «Η αυταπάρνηση, η άρνηση της ζωής και όλων των ανθρώπινων αναγκών, είναι το πρωταρχικό της δόγμα. Όσο λιγότερο τρως, πίνεις, αγοράζεις βιβλία, πηγαίνεις στο θέατρο, στο χορό, στην μπυραρία, όσο λιγότερο αγαπάς, σκέφτεσαι, γενικεύεις, τραγουδάς, ζωγραφίζεις, κτλ., τόσο περισσότερα αποταμιεύεις και τόσο μεγαλύτερος, θα γίνει ο θησαυρός που δεν μπορούν να τον καταναλώσουν ούτε ο σκώρος, ούτε τα σκουλήκια-το κεφάλαιο σου. Όσο λιγότερο είσαι εσύ ο ίδιος, τόσο λιγότερη είναι η έκφραση που δίνεις στη ζωή σου, όσο περισσότερα έχεις τόσο περισσότερο υποθηκεύεις την αποξενωμένη σου ζωή»[7].

Ο ΕΡΓΑΣΙΜΟΣ ΚΑΙ ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΧΡΟΝΟΣ ΣΤΟΝ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟ ΠΕΔΙΟ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΤΗΣ ΤΑΞΙΚΗΣ ΠΑΛΗΣ

Τι είναι όμως ελεύθερος χρόνος; Οι περισσότερες μαρξιστικές απόπειρες ορισμού του ελεύθερου χρόνου τείνουν να διακρίνουν τον κοινωνικό χρόνο σε τέσσερα επίπεδα: τον εργάσιμο χρόνο, το χρόνο που δαπανάται σε δραστηριότητες που σχετίζονται με την εργασία (π.χ. μετακινήσεις), το χρόνο που δαπανάται για την αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης (το μέγλωμα των παιδιών, ο ύπνος, το φαγητό κ.ά.) και, τέλος, τον ελεύθερο χρόνο[8].

Ορος ύπαρξης κάθε κοινωνίας είναι η παραγωγή. Από αυτήν την άποψη, όταν εξετάζουμε το πρόβλημα του χρόνου στον καπιταλισμό, πρέπει πρωτίστως να δίνουμε βάρος σε ένα πρωτόγνωρο στοιχείο που φέρνει ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής στο φως της Ιστορίας. Για τον καπιταλισμό κυρίαρχη μορφή εξαναγκασμού είναι η οικονομική. Ενώ στα πρώτα στάδια της καπιταλιστικής παραγωγής, η υποταγή της εργασίας είναι τυπική (στη μανιφακτούρα ο ρυθμός της εργασίας δεν καθορίζεται από τη μηχανή αλλά από τον εργάτη), με τη βιομηχανική επανάσταση και την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων η υποταγή της εργασίας στο κεφάλαιο γίνεται πραγματική (δηλαδή ο ρυθμός της εργασίας καθορίζεται από το κεφάλαιο μέσω της μηχανής[9]), υποταγή που αντανακλάται και στη διάρκεια και το περιεχόμενο του χρόνου εργασίας[10]. Η διάσπαση του χρόνου εργασίας στον καπιταλισμό ανάμεσα στον αναγκαίο και τον πρόσθετο χρόνο εργασίας αποτελεί τη βάση για την παραγωγή υπεραξίας, ταυτόχρονα όμως αναδεικνύει τη σημασία της πάλης της εργατικής τάξης τόσο για τη διάρκεια του χρόνου εργασίας όσο και την εσωτερική του διαίρεση. Επομένως, ο χρόνος εργασίας αποτελεί πεδίο ταξικής πάλης τόσο στο οικονομικό όσο και στο ιδεολογικοπολιτικό επίπεδο εφόσον κατά τη διάρκεια της εργάσιμης ημέρας πραγματοποιείται η εκμετάλλευση και η αλλοτρίωση[11].

ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ ΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΣΤΟ ΖΗΤΗΜΑ «ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΧΡΟΝΟΣ»

Όταν οι εργαζόμενοι στα μέσα του 19ου αιώνα έθεταν το ζήτημα της αύξησης του ελεύθερου χρόνου για να μπορούν να ικανοποιούν τις πνευματικές και ψυχικές τους ανάγκες, οργανώνοντας εκπολιτιστικές λέσχες, η αστική τάξη συνειδητοποιούσε ότι έπρεπε να παρέμβει πολιτικά και ιδεολογικά, σε αυτή την «άγνωστη γη» μέχρι τότε, τον ελεύθερο χρόνο των εργαζομένων. Ήδη από τη δεκαετία του 1840 η αστική τάξη επιδιώκει και μερικές στιγμές καταφέρνει να πάρει τον έλεγχο εκπολιτιστικών εργατικών οργανώσεων για να τις μετατρέψει αργότερα σε όργανα διάδοσης των αντιλήψεων που εδραίωναν την κυριαρχία της[12].

Εκτός όμως από την κρίσιμη ιδεολογικο-πολιτική πλευρά του ελεύθερου χρόνου για το κεφάλαιο, υπάρχει και μια άλλη, η οικονομική, δηλαδή η επιδίωξη να αναπαράγονται τα καπιταλιστικά κέρδη μέσω της βιομηχανίας του ελεύθερου χρόνου (μέσω της κατανάλωσης προϊόντων, μηνυμάτων κ.ά.).

Η ριζική στροφή όμως στη στάση της αστικής τάξης απέναντι στον ελεύθερο χρόνο σηματοδοτείται με το πέρασμα στον 20ό αιώνα[13]. Ο ελεύθερος χρόνος αναγνωρίζεται

πια ως κοινωνικό πρόβλημα, ως ζήτημα προς διερεύνηση. Γιατί όμως όλα αυτά; Είναι πολύ απλό: ο ελεύθερος χρόνος είναι εκείνη η περίοδος της ημέρας όπου εκδηλώνεται πιο ξεκάθαρα ο τρόπος ζωής του εργαζόμενου οι συγκεκριμένες ιστορικά, κοινωνικά, οικονομικά και πολιτιστικά επιλογές του. Αυτό συνεπάγεται ότι για το κεφάλαιο και τους ιδεολογικούς του μηχανισμούς, ο ελεύθερος και ο εργάσιμος χρόνος συλλαμβάνονται ενιαία ως τόπος εξασφάλισης κερδών, οικονομικών, πολιτικών και ιδεολογικών.

Ανάμεσα στους πρώτους κοινωνικούς στόχους της καπιταλιστικής βιομηχανίας του ελεύθερου χρόνου είναι η νεολαία. Η νεολαία, που εμφανίζεται ως ξεχωριστή κοινωνική διαταξική κατηγορία στον καπιταλισμό, χαρακτηρίζεται από ιδιαίτερα βιολογικά, ψυχολογικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά χωρίς αυτό να σημαίνει ότι η νεολαία δεν έχει ταξική καταγωγή (ανάλογα με την τάξη της οικογένειας στην οποία ανήκει) αν δεν ενταχθεί στην παραγωγική διαδικασία. Τα ιδιαίτερα κοινωνικά χαρακτηριστικά της, η έλλειψη κοινωνικής εμπειρίας και ταξικών αγώνων την οδηγούν να εκφράζεται με ακόμα πιο έντονη την αντιφατική διάθεση από το σύνολο του πληθυσμού[14]. Αυτή ακριβώς η δεξαμενή της αυριανής εργατικής τάξης δεν μπορεί παρά να αποτελεί στόχο ιδεολογικοπολιτικής αντιπαράθεσης για το κέρδισμα της συνειδητής της ανάμεσα στις δυο βασικές τάξεις της καπιταλιστικής κοινωνίας, την αστική και την εργατική[15].

ΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗΣ ΤΟΥ ΕΛΕΥΘΕΡΟΥ ΧΡΟΝΟΥ

Παρ' όλη τη φιλολογία περί «κοινωνίας και πολιτισμό του ελεύθερου χρόνου» που αρκετοί αστοί κοινωνιολόγοι υποστήριζαν (Γκορζ, Ντυμαζντιέ κ.ά.), η δεκαετία του 1990 αποτέλεσε την πιο ισχυρή διάψευση των αντιλήψεων που συνέδεαν μονοσήμαντα την ανάπτυξη του ελεύθερου χρόνου με την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων χωρίς να λαμβάνουν υπόψη τον καθοριστικό ρόλο των σχέσεων παραγωγής καθώς και του επιπέδου της ταξικής πάλης του εργατικού κινήματος.

Οι αρνητικοί συσχετισμοί κεφαλαίου-εργασίας που δημιουργήθηκαν μετά τις ανατροπές των σοσιαλιστικών καθεστώτων της Ευρώπης επανέφεραν στο προσκήνιο την απειλή για τη μείωση του μη εργάσιμου χρόνου υπό την πίεση δυο κυρίως παραγόντων:

Αύξηση του χρόνου εργασίας που εντοπίζεται πρώτον στην επιμήκυνση της εργάσιμης ημέρας σε μια μόνο δουλειά (τις περισσότερες φορές μάλιστα χωρίς πληρωμή της υπερωρίας), δεύτερον, με την απασχόληση σε παραπάνω από μια δουλειές (τάση η οποία αυξάνεται στην Ελλάδα και στην ΕΕ[16]) και τρίτον, με την αύξηση της κυριακάτικης εργασίας.

Προώθηση των ελαστικών σχέσεων εργασίας οι οποίες πέρα από το να εντείνουν την εκμετάλλευση της εργατικής τάξης, κατακερματίζουν το μη εργάσιμο χρόνο και δημιουργούν νέα εμπόδια στην αξιοποίηση του ελεύθερου χρόνου[17].

Εκτός από τις τάσεις μείωσης του ελεύθερου χρόνου, το κοινωνικό πλαίσιο αξιοποίησης του ελεύθερου χρόνου καθορίζεται αποφασιστικά από τον ίδιο το ρυθμό της καπιταλιστικής παραγωγής σήμερα, την ενσωμάτωση ολοένα και πιο εξελιγμένων τεχνολογικών μέσων στην παραγωγή που κύριο χαρακτηριστικό έχουν την ταχύτητα (ή αλλιώς την οικονομία του χρόνου). Όπως ο Σαρλώ, στο κινηματογραφικό έργο *Μοντέρνοι Καιροί*, αφομοιώνει το ρυθμό της καπιταλιστικής επιχείρησης τόσο βαθιά ώστε να συνεχίζει την ίδια μηχανική κίνηση και μετά το χρόνο εργασίας, έτσι και ο σύγχρονος εργαζόμενος εσωτερικεύει δυο στοιχεία του ρυθμού της καπιταλιστικής παραγωγής: την υποβάθμιση του δημιουργικού-ανθρώπινου στοιχείου και την αντικατάστασή του από την καπιταλιστική μηχανή, και την αίσθηση αδυναμίας να ελέγξει την παραγωγή που τον οδηγεί σε μια κατάσταση που τόσο γλαφυρά περιγράφεται στις θέσεις του 8ου Συνεδρίου της ΚΝΕ για την επίθεση χειραγώγησης των νεανικών συνειδησεων:

«Η νεολαία καλείται να «προσαρμοστεί», να διαχειριστεί την κρίση. Θέλουν να εμπεδώσει ένα μεταφυσικό τρόπο αντίληψης του κόσμου, όπου κυριαρχεί μια ανεξέλεγκτη και χαοτική μεταβολή, στην οποία ο άνθρωπος δεν είναι ο δημιουργός της ιστορίας μα άβουλο θύμα

ακατανόητων δυνάμεων».

Ετσι, η ίδια η λειτουργία του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής διαμορφώνει το αντικειμενικό έδαφος ανάπτυξης των διαφόρων ρευμάτων ή τάσεων αξιοποίησης του ελεύθερου χρόνου στις μέρες μας.

ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΠΤΥΧΕΣ ΤΟΥ ΤΡΟΠΟΥ ΖΩΗΣ ΤΗΣ ΝΕΟΛΑΙΑΣ

Όπως είδαμε προηγουμένως, ο ελεύθερος χρόνος είναι το πεδίο ανάπτυξης ενός ιστορικά καθορισμένου τρόπου ζωής. Τι είναι όμως ο τρόπος ζωής;

Με τον όρο αυτό εννοούμε τις δραστηριότητες, τις ασχολίες ή τις συνήθειες που χαρακτηρίζουν μια κοινωνική ομάδα, τάξη ή κοινωνία. Ο τρόπος ζωής^[18] αγκαλιάζει τις πλευρές τόσο της εργασίας όσο και του ελεύθερου χρόνου, ωστόσο για τις ανάγκες του άρθρου μας θα ασχοληθούμε με την πλευρά του τρόπου ζωής που εκδηλώνεται κατά τον ελεύθερο χρόνο.

Σε αυτό το σημείο θα επιδιώξουμε να παρουσιάσουμε μερικές σύγχρονες μορφές, τάσεις και πτυχές στην αξιοποίηση του ελεύθερου χρόνου από τη νεολαία. Αυτές οι τάσεις δε συναντιούνται στην καθημερινότητα με την καθαρή τους μορφή αλλά σε συνδυασμούς μεταξύ τους.

- *To life-style* (ή αλλιώς «στυλ ζωής») δεν είναι το ίδιο πράγμα με τον τρόπο ζωής αλλά αποτελεί μια ορισμένη τάση του ανάμεσα στις άλλες. Το life-style αποτελεί ίσως τον πιο επιθετικό -όχι όμως και τον πιο επικίνδυνο- τρόπο ζωής στις γραμμές της νεολαίας. Σε γενικές γραμμές προωθείται από περιοδικά τύπου Nitro, ΚΛΙΚ και από τηλεοπτικές εκπομπές τύπου Πριβέ ή Gala. Βασική κατεύθυνση της είναι ο βομβαρδισμός με εικόνες για τη ζωή των star, δίνοντας ιδιαίτερο βάρος στις πτυχές της εξωτερικής εμφάνισης (ντύσιμο), των ερωτικών περιπετειών και των τόπων «απόδρασης» των μελών της αστικής τάξης. Παράλληλα, επιδιώκει να τονώσει το πρότυπο των «αυτοδημιούργητων» αντρών και των «ανεξάρτητων» γυναικών που κάνουν καριέρα και μπορούν να συνδυάζουν (ώ, τι παράξενο) τις «δυσκολίες» της καριέρας με τη **διασκέδαση** και με ένα «ατσαλάκωτο» προσωπείο.

Απαραίτητο στοιχείο στη life-style επίθεση στις νεανικής συνειδήσεις είναι η εξ Αμερικής ερχόμενη συνταγή επιβίωσης σε έναν «ανταγωνιστικό και δύσκολο κόσμο». «Γίνε καλός εργαζόμενος», «Μάθε πώς να κερδίζεις τους άλλους», «Η τέχνη της επίτευξης των στόχων σου», και άλλοι παρόμοιοι τίτλοι βιβλίων, δείχνουν το μέγεθος και το βάθος της επίθεσης που ασκείται στη νεολαία.

Χωρίς να απολυτοποιούμε, φαίνεται πως ο κύριος όγκος της νεολαίας που επηρεάζεται και ακολουθεί το life-style αποτελείται από άτομα με υψηλούς επαγγελματικούς στόχους, συνήθως κατόχους πτυχίων ΑΕΙ πρώτης ταχύτητας ή και μεταπτυχιακών. Σε αυτές τις περιπτώσεις, ο συγκεκριμένος τρόπος ζωής ντύνει πολιτιστικά ένα χρόνο -ούτως ή άλλως- υποταγμένο στην ανάπτυξη των επαγγελματικών προσόντων και δεξιοτήτων.

Να σημειώσουμε ότι ο παραπάνω τρόπος ζωής τείνει να περιορίζει την εμβέλειά του στη νεολαία καθώς οι εικόνες πολυτέλειας και χλιδής δείχνουν να απομακρύνουν τη νεολαία (που βιώνει διαφορετικού είδους προβλήματα) από τις αξίες και τη στάση ζωής της κοσμοπολίτικης και «λαμπερής» αστικής τάξης.

- *To «σκοτόωμα» της ώρας*: Πρόκειται για μια κυρίαρχη τάση στον τρόπο ζωής της νεολαίας. Η έκφραση «σκοτώνω την ώρα» ή «κάνω κάτι για να περάσει ο χρόνος» σηματοδοτεί την επιθυμία του ατόμου να βιώσει το μη εργάσιμο χρόνο του όσο πιο ανώδυνα, φευγαλέα και επιφανειακά γίνεται. Το ζητούμενο είναι να αποσπαστεί το άτομο από τον εαυτό του, να διασκεδάσει το κενό του και να καλύψει την ολοένα και πιο βαθιά πλήξη του. Το «σκοτόωμα» της ώρας είναι η ίσως η πιο χαρακτηριστική έκφραση της απαξίωσης και της ματαίωσης που νιώθει η νεολαία απέναντι στο καπιταλιστικό παρόν του σχολείου, του πανεπιστημίου και της εργασίας. Το ανικανοποίητο από μια αντικειμενικά επιβεβλημένη υποχρέωση (λόγω του ιστορικά καθορισμένου καταμερισμού της εργασίας) εκφράζει τα αδιέξοδα του καπιταλισμού σήμερα και μας θυμίζει ότι ένα κοινωνικό σύστημα που

βρίσκεται στο στάδιο της τελικής του κρίσης είναι φυσιολογικό να αναζητά τρόπους όχι για να κάνεις κάτι στον ελεύθερο χρόνο σου αλλά να κάνεις κάτι για να σκοτώσεις το χρόνο σου. Όσο πιο βαθιά παρεμβαίνει ο καπιταλιστικός «υποχρεωτικός» χρόνος στη ζωή της νεολαίας, τόσο πιο επιφανειακές γίνονται οι αναζητήσεις της, δηλαδή αναζητά να περνάει ο χρόνος χωρίς να την ακουμπά, έστω κι αν μετά νιώθει το ανικανοποίητο[19].

- *Εκτόνωση και φυγή*. Δε θα πρωτοτυπήσουμε αν πούμε ότι η νεολαία, ως ιδιαίτερη κοινωνική κατηγορία, αποτελεί ένα δυνάμει εκρηκτικό δυναμικό. Ο περιορισμός και ο αποκλεισμός των νέων από τα αγαθά που δημιουργεί η εργαζόμενη ανθρωπότητα, η ματαίωση των προσδοκιών και των επιθυμιών τους συντελούν στη συσσώρευση απραγματοποιητών ψυχολογικών αναγκών που κάπου πρέπει να εκφραστούν. Αυτή η τάση χαρακτηρίζεται από μια έντονη επιθυμία για δράση και φυγή από την πραγματικότητα. Κυρίαρχο μοτίβο το «ζήσε επικίνδυνα» και πολλές φορές απαραίτητο συστατικό η χρήση ναρκωτικών. Δεν είναι τυχαίο άλλωστε ότι το 90% των παραβατικών συμπεριφορών εκδηλώνεται στον ελεύθερο χρόνο[20].

Τα «extreme sports», η ανάγκη δηλαδή να νιώσεις ότι κάνεις κάτι διαφορετικό, κάτι το οποίο θα θυμάσαι για όλη σου τη ζωή ενώ δοκιμάζεις τα όριά σου, αποτελούν ένα εξάισιο παράδειγμα της σύγχρονης τάσης εκτόνωσης της νεολαίας[21].

Η **διασκέδαση** της εκτόνωσης είναι ο κοινός τόπος για τη πλειοψηφία της σημερινής νεολαίας. Χαρακτηρίζεται από την ενεργητική απάθεια, δηλαδή από την ατομική κίνηση σε εξωφρενικά γρήγορους ρυθμούς χωρίς επαφή ή επικοινωνία με το συνάνθρωπο. Η μουσική καθρεφτίζει τους όρους ζωής της νεολαίας σήμερα: ταχύτητα, μονοτονία, φτώχεια νοημάτων[22]. Αυτό που ζητάει η νεολαία είναι να ξεχαστεί, να αντισταθμίσει την απώλεια της χαράς από την καθημερινότητα.

- *Κατανάλωση και παθητικότητα*. Στο σημείο αυτό βρισκόμαστε μπροστά σε ένα κομβικό ζήτημα του τρόπου ζωής της νεολαίας. Πρόκειται για την επιδίωξη καθολικής μετατροπής του νέου σε παθητικό θεατή ο οποίος «καταναλώνει» μηνύματα, πρότυπα και στάσεις ζωής και σε τελική ανάλυση «καταναλώνει» πολιτισμό. Αυτή η μαζική ψυχολογία του καναπέ και της κερκίδας πατάει στην ανάγκη της «εύκολης και φθηνής λύσης»[23] και εντείνεται με την εντατικοποίηση της σχολικής και της εργασιακής ζωής του νέου[24]. Αποστερημένος από μέσα και χώρους αληθινής δημιουργίας ή αποθαρρυσμένος από το χρηματικό αντίτιμο για κάτι τέτοιο, οδηγείται στη διέξοδο της ψευτοσυμμετοχής (στο επίπεδο της πολιτικής, το νέο φρούτο ακούει στο όνομα «συμμετοχική δημοκρατία»).

Ο Gianni Toti γράφει χαρακτηριστικά: «Ζούμε μέσω αντιπροσώπων κατά κάποιο τρόπο και αυτή η αντιπροσώπηση προσφέρει, τελικά, μεγάλες υπηρεσίες, γιατί προφυλάσσει το φίλαθλο από το να αθλείται, το μουσικόφιλο από το να τραγουδάει, τον αναγνώστη της ποίησης από τον πειρασμό να γράψει ποίηση (στα σχολεία του παρελθόντος, αντίθετα, οι νέοι διδάσκονταν την τεχνική της στιχουργικής και τη μετρική), τον ερασιτέχνη ηθοποιό από το να δοκιμάζει σοβαρότερες ερμηνείες έστω και στην ιδιωτική του ζωή και πάει λέγοντας...»[25].

Αυτή η εκστρατεία μετατροπής του νέου σε θεατή και καταναλωτή ξεκινά από πολύ νωρίς, από την κατανάλωση του αθλητισμού, της τέχνης, από την μετέπειτα διάκριση ανάμεσα στους star[26] (ταλαντούχους) και την απολίτιστη πλέμπα (ατάλαντους). Βασίζεται όμως αντικειμενικά στην αίσθηση αδυναμίας που διακατέχει τη νεολαία σήμερα, αδυναμία να ελέγξει και να εξηγήσει τον κόσμο γύρω της, να αποτελέσει ενεργητικό υποκείμενο της ζωής της.

Ο νέος όμως δεν παρακολουθεί απλά, ταυτίζεται με αυτό που βλέπει. Γίνεται οπαδός και εντάσσεται σε ένα πολύ καλά οργανωμένο δίκτυο αναπαραγωγής του καπιταλιστικού κέρδους (αγορές προϊόντων, μηνύματα κ.ά.) και των επιδιώξεων των εκάστοτε καπιταλιστικών επιχειρήσεων-ιδιοκτητών (ΠΑΕ, οργανωμένοι οπαδοί κλπ.). Ετσι, αν η απλή παρακολούθηση εντείνει και αναπαράγει την αίσθηση αδυναμίας του νέου, η ταύτιση την ανεβάζει σε ένα νέο, ανώτερο, επίπεδο ο νέος χρειάζεται τον ήρωα του, περιμένει την επίγεια σωτηρία όχι ως αποτέλεσμα της δράσης του αλλά από την παρέμβαση του ηγέτη.

- «Εναλλακτικές» λύσεις. «Εναλλακτικές σε τι;», θα αναρωτιόταν κάποιος. Προφανώς όχι στην κυρίαρχη ιδεολογία αλλά σε μια πλευρά της, την «κυριλέ», τη χλιδατή, τη λογική του life-style (χωρίς όμως να αρνείται ουσιαστικά τον πυρήνα της). Αυτό το ρεύμα χαρακτηρίζεται από πολυμορφία και ετερογένεια. Τα νεανικά περιοδικά προσπαθούν να το αποκρυπτογραφήσουν χρησιμοποιώντας τον όρο «φυλές» και έχοντας ως κύριο κριτήριο τα μουσικά γούστα, τον τρόπο **διασκέδασης** και το ντύσιμο. Κατ' αυτόν τον τρόπο αναφέρονται σε οπαδούς της hip-hop, του rock, της ανεξάρτητης σκηνής, του mainstream κ.ά.

Κάθε ομάδα έχει τον κώδικα επικοινωνίας της (ιδιαίτερες λέξεις που κυρίως αποδίδουν ψυχικές καταστάσεις είτε αρνητικά είτε θετικά), έναν τρόπο ντυσίματος που τείνει να τη διαφοροποιήσει από τις άλλες, τους δικούς της τόπους **διασκέδασης** και συνάντησης. Ακόμα, κάποιες απ' αυτές δείχνουν να εκφράζουν μια επιθετική στάση ενάντια στο «σύστημα», το «κατεστημένο», ντυμένη με μια θολή πολιτική αντίληψη και με ευαισθησία σε οξυμένες πλευρές των καπιταλιστικών αναδιαρθρώσεων (ανεργία, ρατσισμός κλπ.). Σε σχέση με τις ομαδοποιήσεις της νεολαίας τη δεκαετία του '80 ή των αρχών της δεκαετίας του '90 έχουν μια πιο χαλαρή σχέση με ιδεολογικές αρχές ή πολιτικές αντιλήψεις. Παράλληλα, αυτή η αποϊδεολογικοποίηση βοηθάει στο να «τσιμεντάρονται» ως ιδιαίτερο καταναλωτικό κοινό (target group κατά τους ειδικούς του marketing), συντελώντας σε αυτό που συχνά χαρακτηρίζεται ως διαφοροποιημένη-εξατομικευμένη κατανάλωση [27].

- *Πλευρές των διαπροσωπικών σχέσεων.* Δεν είναι εύκολο να προσεγγίσει κάποιος το ζήτημα των διαπροσωπικών σχέσεων (φιλικών ή ερωτικών) γιατί σε κάθε προσπάθεια για αξιολόγηση εμπλέκονται υποκειμενικά στοιχεία. Ωστόσο, μπορούμε-χωρίς να ηθικολογήσουμε-να προσεγγίσουμε μερικές πλευρές των σχέσεων αυτών. Αντανακλώντας τη γενικότερη τάση για «σκότωμα της ώρας», πολλές ερωτικές σχέσεις στηρίζονται όχι τόσο στην επικοινωνία και το ψυχικό δέσιμο αλλά στο ανώδυνο μοτίβο «περνάω καλά». Στην περίπτωση αυτή το «περνάω καλά» δε σημαίνει προσεγγίζω την ευτυχία αλλά ζω χωρίς ένταση, γιατί δεν επικοινωνώ (δεν είναι λίγα τα ζευγάρια νέων που όταν βγαίνουν μόνα τους δεν έχουν τίποτα να πουν).

Οι νέοι γίνονται πιο καχύποπτοι αλλά όχι πιο υποψιασμένοι. Οικοδομείται ένα ολόκληρο κουτσομπολίστικο περιβάλλον που το αντικείμενο δεν είναι ο γείτονας αλλά ο star. Η ειλικρίνεια αποτελεί δυσεύρετο στοιχείο σε μια σχέση ή μια παρέα γιατί δεν υπάρχει λόγος να κακοκαρδίσεις κάποιον με τον οποίο θέλεις απλώς να περνάς καλά.

Η τηλεόραση δεν είναι μόνο πομπός προτύπων εξωτερικής εμφάνισης, αλλά το «σχολείο των σχέσεων». Αν παλιότερα μαθαίναμε τη μόδα για το ντύσιμο ή το χτένισμα από τα ΜΜΕ τώρα οι νέοι μαθαίνουν πολλά παραπάνω, εμπεδώνουν πρότυπα ρόλων σε μια σχέση. Στα reality το «ερωτικό» παιχνίδι δε λείπει ποτέ και είναι πολύ πιο αληθοφανές από τον κινηματογράφο. Οι μηχανισμοί ταύτισης είναι πολύ πιο αποτελεσματικοί.

Παράλληλα με το ρεύμα μιας επιφανειακής και ανώδυνης νοοτροπίας για τις διαπροσωπικές σχέσεις, δημιουργείται -σαν αντίδραση- ένα νεανικό ρεύμα μοναξιάς και συνειδητής απογοήτευσης από τις σχέσεις. Πρόκειται για τα άτομα που δεν αφομοίωσαν τους κυρίαρχους κανόνες χωρίς όμως να κατορθώσουν να δημιουργήσουν έναν εναλλακτικό τρόπο ζωής και ένταξης σε μια κοινωνική ομάδα. Το πώς αντιμετωπίζονται από τους «υγιείς» νέους, δείχνει την προβολή των επιθυμιών και των αδιεξόδων των τελευταίων (ανέραστοι κ.ά.) που καλύπτονται από το μανδύα της «προσωπικής επιτυχίας».

ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΕΣ ΚΑΙ ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΧΡΟΝΟΣ

Από την κατηγοριοποίηση των τάσεων αξιοποίησης του ελεύθερου χρόνου από τη νεολαία προκύπτει μια πολυμορφία, που όμως δε σηματοδοτεί ένα ρεύμα απεξάρτησης από την κυρίαρχη ιδεολογία. Οι «αποκεντρωτικές» τάσεις τείνουν να ενισχύουν παρά να αποδυναμώνουν το συνολικό-κεντρικό στόχο της καπιταλιστικής κουλτούρας. Σιωπηρή παραδοχή όλων των προτάσεων για μια καλύτερη αξιοποίηση του ελεύθερου χρόνου (όσο

καλοπροαίρετες κι αν είναι) είναι η αιωνιότητα των αστικών σχέσεων παραγωγής, άρα της εκμετάλλευσης της εργατικής τάξης στα πλαίσια του εργάσιμου χρόνου. Ακόμα και στην περίπτωση που κάποιοι συμφωνούν με την αναγκαιότητα αύξησης του ελεύθερου χρόνου (αίτημα που καταρχήν είναι θετικό) δε λύνεται το πρόβλημα της ποιότητας του ελεύθερου χρόνου, των δυνατοτήτων του εργαζόμενου και του νέου να συμμετάσχει στις πολιτιστικές κατακτήσεις της ανθρωπότητας.

Ποια μπορεί να είναι λοιπόν τα αιτήματα των κομμουνιστών για το ζήτημα του ελεύθερου χρόνου; Θα προσπαθήσουμε να δώσουμε κάποιες πρώτες απαντήσεις ξεκινώντας με την εξέταση των εννοιών του χρόνου, της ελευθερίας και του ανθρώπου από την πλευρά του διαλεκτικού και ιστορικού υλισμού.

ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ

Ποια ερωτήματα μπορούμε να θέσουμε για να απαντήσουμε καλύτερα στο ζήτημα; Ποιος είναι ελεύθερος; Από τι είναι ελεύθερος; Ελεύθερος να κάνει τι;

Αν και η αστική φιλοσοφία σε γενικές γραμμές δέχεται ότι οι άνθρωποι γεννιούνται ελεύθεροι, η καπιταλιστική πραγματικότητα μας λέει ότι κάποιοι είναι «πιο ελεύθεροι από άλλους». Σε μια κοινωνία που στηρίζεται στην εκμετάλλευση της εργατικής τάξης, στην καταπίεση των εργαζομένων, το ζήτημα «ποιος είναι ελεύθερος» είναι ταξικό. Οι εκμεταλλεζόμενοι δεν μπορούν να είναι ελεύθεροι γιατί πολύ απλά δεν μπορούν να επιβάλουν τη θέλησή τους, γιατί δεν έχουν τα οικονομικά μέσα και την εξουσία για να το κάνουν.

Το κυρίαρχο ρεύμα στην αστική σκέψη για την ελευθερία υποστηρίζει ότι η ελευθερία μας σταματά εκεί που αρχίζει η ελευθερία του άλλου. Ετσι όμως μας κάνουν να βλέπουμε τον άλλον σαν εμπόδιο, υποβιβάζοντας έτσι τις ανθρώπινες σχέσεις σε σχέσεις ανταγωνισμού και, στην καλύτερη περίπτωση, σε σχέσεις απομονωμένων ατόμων που η ελεύθερη δράση τους κινείται στα πλαίσια του εγώ και όχι του εμείς. Ακριβώς όμως επειδή ο άνθρωπος είναι κοινωνικό ον δεν μπορείς να ορίσεις την ελευθερία του μόνο στενά ατομικά αλλά σαν μια κοινωνική και συλλογική δραστηριότητα.

Η ύπαρξη των κοινωνικών νόμων, που είναι ανεξάρτητοι από τη θέλησή μας, κάνουν το νόημα της ελευθερίας σχετικό και όχι απόλυτο. Άρα το ζήτημα μετατρέπεται στο σε τι είμαστε ελεύθεροι;

Ελευθερία είναι η γνώση των νόμων της κοινωνικής πραγματικότητας και η συλλογική δράση με βάση αυτούς τους νόμους για να την αλλάξουμε.

Ο ΑΝΘΡΩΠΟΣ

Όταν ο Μαρξ έγραφε ότι η ουσία του ανθρώπου είναι το σύνολο των κοινωνικών του σχέσεων, έδινε μια απάντηση σε αυτούς που προσπαθούν να υποβιβάσουν τον άνθρωπο σε μια μηχανή κατανάλωσης ή σε μια μηχανή που παράγει κέρδος. Η δική μας αντίληψη για τον άνθρωπο έχει σαν αφετηρία την ικανότητά του να επεμβαίνει συνειδητά στη φύση, μέσω της εργασίας. Ταυτόχρονα, θεωρούμε ότι ο άνθρωπος έχει συνείδηση (είναι δηλαδή λογικό ον) και ψυχισμό (έχει δηλαδή συναισθήματα). Ο άνθρωπος δεν μπορεί να χωριστεί στα δυο ή στα τρία. Και αυτό έχει ιδιαίτερη αξία γιατί όταν αναφερόμαστε στις ανάγκες του ανθρώπου δε μιλάμε μόνο για οικονομικές αλλά και για κοινωνικές, πνευματικές και ψυχικές ανάγκες. Αυτή την ολοκληρωμένη αντίληψη για τον άνθρωπο πρέπει να την υπερασπιζόμαστε ως ένα από τα πιο σημαντικά σημεία της μαρξιστικής φιλοσοφίας γιατί δεν έχει αφηρημένο χαρακτήρα αλλά πρακτικές και πολιτικές συνέπειες στο σύνολο των σύγχρονων αναγκών του ανθρώπου και στις διεκδικήσεις που οι κομμουνιστές προβάλλουμε στο κίνημα της νεολαίας.

Ο ΧΡΟΝΟΣ

Το πρόβλημα της διαίρεσης του ανθρώπου είναι το πρόβλημα της καταδίκης του να χωρίζει τη ζωή του σε στεγανά: την καταναγκαστική εργασία και τον ελεύθερο χρόνο [\[28\]](#).

Ομως πώς μπορεί ο ελεύθερος χρόνος στον καπιταλισμό να είναι ελεύθερος και να εξαρτάται απόλυτα από ένα χρόνο ανελεύθερο και καταναγκαστικό; Ετσι, και για να θυμηθούμε ότι το ο όρος κομμουνισμός δεν είναι τυχαίος, αυτό που εμείς επιδιώκουμε είναι μια νέα και ενιαία διάσταση στη ζωή άρα και στο χρόνο. Ο κομμουνισμός, η λύση του αινίγματος της Ιστορίας, είναι η εμφάνιση του ολοκληρωμένου ανθρώπου στον ορίζοντα του κόσμου.

ΑΠΟ ΠΟΥ ΝΑ ΑΡΧΙΣΟΥΜΕ;

Θα ήμασταν αφελείς αν πιστεύαμε ότι θα ξυπνήσουμε μια μέρα και από το «βασιλείο της αναγκαιότητας» θα βρισκόμαστε στο «βασιλείο της ελευθερίας»^[29].

Το αίτημα για μείωση του εργάσιμου χρόνου και παράλληλη αύξηση του μισθού ώστε να καλύπτονται οι σύγχρονες ανάγκες της λαϊκής οικογένειας, στο βαθμό που εκλαϊκεύεται ολοκληρωμένα, συμβάλλει να αναδειχнется η ανάγκη μιας εξουσίας και μιας οικονομίας που να εκφράζει τα συμφέροντα των άμεσων παραγωγών του κοινωνικού πλούτου.

Αναδεικνύει τις δυνατότητες της ανθρωπότητας να απελευθερωθεί από την καταπίεση, είναι μια σύγχρονη ανάγκη γιατί η ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων έχει φθάσει σε τέτοιο επίπεδο ώστε να μπορεί, στα πλαίσια άλλων σχέσεων παραγωγής, να λύσει τα πιο οξυμένα προβλήματα της εργαζόμενης ανθρωπότητας.

Η ποιότητα του ελεύθερου χρόνου είναι το άλλο άμεσο ζήτημα στο οποίο πρέπει να επικεντρώσουμε την προσοχή μας. Η διεκδίκηση για δωρεάν πρόσβαση στα πολιτιστικά αγαθά, η ανάγκη για στήριξη της νεανικής δημιουργίας, η ενθάρρυνση της νεανικής συμμετοχής και όχι της στεγνής παρακολούθησης, αποτελούν άξονες γύρω από τους οποίους μπορεί να παλέψει το κίνημα της νεολαίας.

Το θετικό στοιχείο του ελεύθερου χρόνου μέσα στον καπιταλισμό είναι η συμμετοχή σε εκείνες τις δραστηριότητες που ανεβάζουν το επίπεδο της συνείδησης της νεολαίας, με σκοπό να την προετοιμάσει για τη συμμετοχή στον πολιτικό αγώνα στο πλάι της εργατικής τάξης για την ανατροπή του καπιταλισμού και την κατάκτηση της εξουσίας.

Η αντίληψή μας δεν έχει καμία σχέση με έναν επαναστατικό ασκητισμό όπως πολλοί καλοθελητές θα έλεγαν. Δεν είμαστε εμείς αυτοί που θα χύσουμε κροκοδείλια δάκρυα για την κατάσταση της νεολαίας^[30]. Μέσα στο αποπνικτικό παρόν που βιώνει ο νέος σήμερα δημιουργούνται νέες δυνατότητες και νέες ανάγκες. Καθήκον μας είναι να μπολιάσουμε τους κάθε λογής πυρήνες νεανικής αμφισβήτησης με το στοιχείο του επαναστατικού αγώνα ως της μόνης αληθινής διεξόδου από τη μιζέρια της καθημερινότητας. Χαμένος χρόνος δεν είναι αυτός που αφιερώνεται στην αλλαγή της κοινωνίας, χαμένη ζωή δεν είναι ο αγώνας για να γίνουμε κύριοι της ζωής μας.

Από αυτή την άποψη, το πώς ζει και διαμορφώνει συνείδηση η νεολαία σήμερα αποτελεί ένα από τα πιο κρίσιμα ζητήματα στο οποίο πρέπει να παρέμβει η ΚΝΕ και το ΚΚΕ. Είναι προϋπόθεση για να κερδίσουμε χιλιάδες νεανικές συνειδήσεις στο δρόμο του πραγματικού ελεύθερου χρόνου. Η ανησυχία για αυτό το ζήτημα πρέπει να εκφράζεται αφενός με το ανέβασμα της δουλειάς στην ΟΒ, για να γίνει ένας χώρος που αφουγκράζεται και εκφράζει τις νεανικές αναζητήσεις, ένας χώρος νεανικής διεκδίκησης και δημιουργίας και αφετέρου με την προσπάθεια για ανέβασμα της πολιτικής και ιδεολογικής στάθμης της ΚΝΕ.

Ο Κυριάκος Ιωαννίδης είναι μέλος του ΚΣ της ΚΝΕ και υπεύθυνος της Ιδεολογικής Επιτροπής του.

^[1] Στην περίοδο της κλασικής αρχαιότητας το ίδιο το κράτος ευνοεί τησχόλη που προσανατολίζεται σε υψηλές πνευματικές δραστηριότητες. Ετσι, στην αθηναϊκή δημοκρατία, παρέχεται στους πολίτες χρηματικό βοήθημα (τα «θεωρικά») που επέτρεπε την αγορά εισιτηρίου για την παρακολούθηση των αρχαίων δραμάτων. Κατά την περίοδο κρίσης της δουλοκτητικής κοινωνίας, που κυρίως εντοπίζεται στη ρωμαϊκή αυτοκρατορία, το

περιεχόμενο του προσανατολισμού αλλάζει και συνίσταται στη χαμηλού επιπέδου εκτόνωση των μονομαχιών και των θηρίων. Γενικότερα, αν και αρχικά η έννοια τηςσχόλης στους ρωμαίους είναι συνώνυμη με την αρχαιοελληνική, στην πορεία παίρνει το χαρακτήρα ενός χρόνου κατά τον οποίο μπορούν να διακριθούν οι ανώτερες κοινωνικές ομάδες από τις κατώτερες μέσω της κατανάλωσης πολυτελών αγαθών.

[2] Βλ. «Το Κεφάλαιο»: Καρλ Μαρξ, τόμος πρώτος, κεφάλαιο 24, «Η λεγόμενη πρωταρχική συσσώρευση», όπου ο Μαρξ περιγράφει τη βιαιότητα της αστικής τάξης προκειμένου να δημιουργήσει το στρατό της εργατικής τάξης

[3] Gianni Toti: «Ο ελεύθερος χρόνος», εκδόσεις «Μνήμη», Αθήνα 1985, σελ.31.

[4] «Το Κεφάλαιο», τόμος πρώτος, σελ. 259.

[5] Φίλιπ Φόνερ: «Εργατική Πρωτομαγιά», εκδόσεις «Σύγχρονη Εποχή», Αθήνα 1986, σελ.32-33.

[6] Gianni Toti: «Ο ελεύθερος χρόνος», εκδόσεις «Μνήμη», Αθήνα, σελ. 65.

[7] Καρλ Μαρξ: «Οικονομικά και Φιλοσοφικά Χειρόγραφα», εκδόσεις «Γλάρος», Αθήνα 1975, σελ. 144.

[8] Όπως είναι φανερό ο ελεύθερος χρόνος ως κοινωνική κατηγορία προσδιορίζεται σε σχέση με τον εργάσιμο χρόνο και όχι σε σχέση με το μη εργάσιμο χρόνο (του οποίου άλλωστε αποτελεί μέρος). Ο άνεργος για παράδειγμα έχει άφθονο διαθέσιμο χρόνο, αλλά μηδενικό ελεύθερο χρόνο.

[9]«Διόλου τυχαίο που μια από τις μεγαλύτερες επαναστατικές εφευρέσεις της εποχής, σημαντικότερη ίσως και από την εφεύρεση της ατμομηχανής, σχετίζεται με το χρόνο. Πρόκειται για το ρολόι, αυτή τη «μηχανή του χρόνου» που γίνεται η καρδιά της επιχειρηματικής δραστηριότητας, της εκβιομηχάνισης και της παραγωγής [...]. Το ρολόι δεν είναι απλώς μια πηγή πληροφόρησης ή ένα έμβλημα εξουσίας. Είναι επίσης το παράδειγμα προς το οποίο τείνουν να εξομοιωθούν όλες οι μηχανές, καθώς η ακριβής μέτρηση του χρόνου έχει ιδιαίτερη σημασία για τον καλύτερο και το συστηματικότερο έλεγχο της εργασίας με στόχο τη μέγιστη αποδοτικότητα» Αλεξάνδρα Κορωναίου: «Κοινωνιολογία του ελεύθερου χρόνου», εκδόσεις «Νήσος», Αθήνα 1996, σελ. 21.

[10] Κέντρο Μαρξιστικών Ερευνών: «Προσεγγίσεις στην κατάσταση της εργατικής τάξης στην Ελλάδα», εκδόσεις «Σύγχρονη Εποχή», Αθήνα 2000, σελ. 177.

[11] Στα «Οικονομικά και Φιλοσοφικά Χειρόγραφα», (σελ.95-96) εντοπίζουμε μια ανάγλυφη περιγραφή της αλλοτρίωσης: «Τι συνιστά την αλλοτρίωση της εργασίας; Πρώτο, το γεγονός ότι η εργασία είναι εξωτερική προς τον εργάτη, δηλαδή δεν ανήκει στη βαθύτερη ύπαρξή του, ότι επομένως ο εργάτης δεν επιβεβαιώνει τον εαυτό του στην εργασία, αλλά αρνείται τον εαυτό του [...]. Έτσι ο εργάτης, βρίσκει τον εαυτό του μόνο έξω από την εργασία του, την ώρα της εργασίας του αισθάνεται έξω από τον εαυτό του [...]. Το αποτέλεσμα είναι ότι ο άνθρωπος (ο εργάτης) νιώθει ελεύθερα μόνο στις ζωικές του λειτουργίες -φαγητό, ποτό και αναδημιουργία, ή το πολύ και στα ζητήματα της κατοικίας του και του στολισμού του- ενώ στις ανθρώπινες λειτουργίες του δεν είναι τίποτα περισσότερο από ένα ζώο».

[12] Gianni Toti: «Ο ελεύθερος χρόνος», εκδόσεις «Μνήμη», Αθήνα, σελ. 58-59.

[13] Από το 1919 οργανώνονται διεθνείς συνδιασκέψεις για τον ελεύθερο χρόνο.

[14] Χαρακτηριστικά αναφέρουμε: έρευνα της V-PRC για τη στάση της νεολαίας με αφορμή το Πολυτεχνείο, στο περιοδικό ΚΡΑΜΑ, Οκτώβρης 2003, τεύχος 7, όπου η επικαιρότητα της ταξικής πάλης υποστηρίζεται από το 53% το ερωτημένων νέων. Από την άλλη μεριά, σε έρευνα του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών (ΕΚΚΕ) με θέμα «Πολιτική και κοινωνία. Πορίσματα από την ευρωπαϊκή κοινωνική έρευνα» (ανακοίνωση συμπερασμάτων Ιούνης 2004) οι νέοι φαίνεται να εμπιστεύονται την αστυνομία και την εκκλησία σαν παράγοντες τάξης και ευημερίας στην ελληνική κοινωνία.

[15] Ένας ορισμός του ελεύθερου χρόνου σε σχέση με τη νεολαία θα μπορούσε στη θέση του εργάσιμου χρόνου να θέσει το χρόνο που δαπανά η νεολαία για την προετοιμασία της στον καταμερισμό της εργασίας. Έτσι, το σχολείο, τα ΑΕΙ και ΤΕΙ και κάθε άλλου είδους εκπαιδευτική δραστηριότητα μπορεί να θεωρηθεί «εργάσιμος χρόνος».

[16] Το 2002, 5.358.000 εργαζόμενοι στην ΕΕ (15 χώρες) έχουν δηλώσει ότι δουλεύουν σε δεύτερη δουλειά.

[17] «...για σημαντικό τμήμα της εργατικής τάξης, η εναλλαγή εργάσιμου και μη εργάσιμου χρόνου γίνεται με ακανόνιστο, από βιολογική και κοινωνική άποψη, τρόπο (βάρδιες, νυχτερινή εργασία, ευελιξία) με συνέπειες στην υγεία και τη δυνατότητα κοινωνικών επαφών», ΚΜΕ: «Προσεγγίσεις στην κατάσταση της εργατικής τάξης στην Ελλάδα», σελ. 199.

[18] Εδώ πρέπει να διακρίνουμε ανάμεσα στον τρόπο ζωής και τον όρο βιοτικό επίπεδο. Ο δεύτερος περιλαμβάνει κυρίως ποσοτικούς δείκτες (επίπεδο μισθών, κόστος καταναλωτικών αγαθών, μέση κατά κεφαλή κατανάλωση κ.ά.). Ο τρόπος ζωής δεν αγκαλιάζει μόνο αυτά τα ποσοτικά στοιχεία αλλά και τα ποιοτικά χαρακτηριστικά των ανθρώπινων δραστηριοτήτων, είναι δηλαδή μια ευρύτερη έννοια.

[19] Η φράση «καλύτερα να είχα μείνει σπίτι» δείχνει τη συνειδητοποίηση της μη ικανοποίησης του νέου από τις επιλογές που κάνει για να «σκοτώσει» την ώρα του.

[20] Αλεξάνδρα Κορωναίου: «Εκπαιδεύοντας εκτός σχολείου», σελ. 4.

[21] Το πρόβλημα δεν είναι τα extreme sports. Το ζήτημα είναι ότι η ανάγκη για περιπέτεια, για εξερεύνηση του φυσικού κόσμου, εμπορευματοποιείται και τυποποιείται.

[22] Δεν είναι τυχαίο άλλωστε ότι τουλάχιστον δυο ρεύματα της σύγχρονης μουσικής εκφράζουν δυο βασικά γνωρίσματα της σύγχρονης καπιταλιστικής κοινωνίας (industrial=βιομηχανική και aggressive=επιθετική).

[23] Σε αυτό το έδαφος δημιουργείται στις μέρες μας «η επιστροφή στο σπίτι», η τάση δηλαδή ολοένα και περισσότεροι νέοι να «επιλέγουν» το «μάζεμα στο σπίτι» ως τόπο **διασκέδασης**. Η αύξηση της έκθεσης μπροστά στην οθόνη υπάγεται σε αυτήν τη νέα κατάσταση. Από την άλλη μεριά, η συνειδητοποίηση αυτού του ιδιότυπου εγκλεισμού, οδηγεί πολλές φορές τη νεολαία να θέλει «να βγει έξω για να ξεσκάσει» (κάτι πολύ φυσικό και υγιές από μόνο του) αλλά χωρίς να δίνει σημασία στο περιεχόμενο της διασκέδασής της. Ετσι, δεν είναι λίγες οι στιγμές που δίνουμε σημασία στην αλλαγή περιβάλλοντος που σηματοδοτεί η έξοδος μας σε έναν κινηματογράφο παρά στο ίδιο το περιεχόμενο της ταινίας.

[24] Βλ. δημοσίευση έρευνας για τη σχέση των μαθητών με τον αθλητισμό (ΤΑ ΝΕΑ 28/6/2004, «Δεν έχουμε χρόνο για άθληση», σελ. 14). Σύμφωνα με την έρευνα υπάρχει τάση μείωσης της συμμετοχής σε αθλητικές δραστηριότητες από το Δημοτικό προς το Λύκειο, ενώ παράλληλα παρουσιάζεται τάση αύξησης της συμμετοχής σε βίαια επεισόδια.

[25] Gianni Toti: «Ο ελεύθερος χρόνος», εκδόσεις «Μνήμη», Αθήνα, 1985, σελ. 328-329.

[26] Ιδιαίτερη σημασία έχει το γεγονός ότι κάτω από την επίδραση των αντεπαναστατικών αλλαγών και την αρνητική αλλαγή στο συσχετισμό δύναμης στην κοινωνία, τα πρότυπα της νεολαίας προέρχονται κυρίως από το χώρο της ψυχαγωγίας, των σπορ και των κοσμικών εκδηλώσεων.

[27] Από τις μεγάλες καπιταλιστικές επιχειρήσεις της μουσικής βιομηχανίας μέχρι αυτές που ανήκουν στο χώρο της ένδυσης, παράγονται προϊόντα τα οποία αγγίζουν όλα τα γούστα και τις τάσεις/ομαδοποιήσεις της νεολαίας ενώ ταυτόχρονα παράγουν ιδιαίτερα εμπορεύματα σε χαμηλότερες τιμές για τη «μάζα».

[28] Ακριβώς η αφοσίωση με μανία σε ορισμένα ταλέντα δείχνει ότι ο νέος προσπαθεί να βρει την ολοκληρωτική ευχαρίστηση που να ακυρώνει το διαχωρισμό ανάμεσα σε εργασία και ελεύθερο χρόνο. Αναζήτηση, όμως, που λειτουργεί ως νησίδα ελευθερίας και δε λύνει το πρόβλημα της διαίρεσης του ανθρώπου και του χρόνου του.

[29] Ο Μαρξ γράφει χαρακτηριστικά: «... Το βασίλειο της ελευθερίας αρχίζει στην πραγματικότητα εκεί που παύει η εργασία να υπαγορεύεται από ανάγκη και από εξωτερική σκοπιμότητα. Βρίσκεται επομένως από αυτή τη φύση του πράγματος πέρα από τη σφαίρα της καθεαυτού υλικής παραγωγής. Όπως ο πρωτόγονος άνθρωπος οφείλει να παλαίβει με τη φύση για να ικανοποιεί τις ανάγκες του, για να συντηρεί και να αναπαράγει τη ζωή του, το ίδιο οφείλει να κάνει και ο πολιτισμένος άνθρωπος και οφείλει να το κάνει αυτό σε όλες

τις κοινωνικές μορφές και στις συνθήκες οποιουδήποτε τρόπου παραγωγής. Με την ανάπτυξη του διευρύνεται το βασίλειο αυτό της φυσικής αναγκαιότητας, γιατί μεγαλώνουν οι ανάγκες του. Ταυτόχρονα όμως διευρύνονται οι παραγωγικές δυνάμεις που ικανοποιούν τις ανάγκες αυτές. Η ελευθερία στον τομέα αυτό μπορεί να συνίσταται μόνο στο ότι ο κοινωνικός άνθρωπος, οι συνεταιρισμένοι παραγωγοί θα ρυθμίζουν ορθολογικά αυτή τους την ανταλλαγή της ύλης με τη φύση, θα την υποτάσσουν στον κοινό έλεγχο από μέρους τους, αντί να κυριαρχούνται από αυτήν σαν από μια τυφλή δύναμη, όταν θα την πραγματοποιούν με τη μικρότερη δυνατή δαπάνη δυνάμεων και κάτω από όρους αντάξιους και ταιριαστούς προς την ανθρώπινη φύση τους. Ωστόσο αυτό παραμένει πάντα ένα βασίλειο της ανάγκης. Πέρα από αυτό αρχίζει η ανάπτυξη των δυνάμεων του ανθρώπου, σαν αυτός καθεαυτός σκοπός, το πραγματικό βασίλειο της ελευθερίας, που μπορεί όμως να ακμάσει μόνο πάνω στη βάση εκείνου του βασιλείου της ανάγκης. Ο βασικός όρος είναι η συντόμευση της εργάσιμης ημέρας». Καρλ Μαρξ: «Το κεφάλαιο», τόμος τρίτος, εκδόσεις «Σύγχρονη Εποχή», σελ. 1007-1008.

[30] Δεν είναι λίγοι αυτοί που θλίβονται για την κατάσταση και τη ζωή της νεολαίας νοσταλγώντας το παρελθόν. Οσο καλό είναι να διδάσκεσαι από το παρελθόν, τόσο κακό είναι να το θεοποιείς και να το κάνεις πρότυπο ζωής. Όταν ο κόσμος γύρω μας αλλάζει, δεν μπορούμε να επιμένουμε ότι μπορούμε να μεταφέρουμε το παρελθόν στο παρόν. Το ζήτημα δεν είναι ότι ο κόσμος αλλάζει, αλλά σε ποια κατεύθυνση. Μπορεί να αλλάξει για μας; Αυτό είναι το ζητούμενο σήμερα και αυτό το περιεχόμενο έχει η ιεράρχηση των νέων και σύγχρονων αναγκών της νεολαίας σε στόχους πάλης για το σήμερα που ανοίγουν δρόμο στο μέλλον.